

איך הגיעו שור וחמור לאורווה בבית לחם

יידרשו לנצרות כמה מאות עד שיתמסד בה מוטיב הבהמות הרכונות מעל ישוע התינוק, המסמלות את הפגאנים והיהודים שלא הכירו עדיין בבשורתו של הגואל

יעקב שביט

לקראת חג המולד יוצאת תמונת הלידה של ישוע, אחת הסצינות החשובות בתרבות הנוצרית הקתולית ולא רק בה, מהכנסיות ומהמוזיאונים ומוצגת ומומחזת במקומות שונים במרחב הציבורי. אני עומד מול חלון הראווה המקושט של כלבו גדול באחת מבירות אירופה, מתבונן במיצג של הולדת ישוע ותוהה אם העוברים והשבים יודעים מה מסמלים השור והחמור, שלפעמים מביטים בישוע העולל ממרחק־מה ולפעמים רוכנים מעליו. מכל מקום, נוכחותם במקום הלידה נהפכה לחלק בלתי נפרד מהמסורת הנוצרית. וכשביקש הקדוש פרנציסקוס מאסיזי לערוך את מיסת חג המולד ב-1223 במערה ליד גרצ'ו (Greccio) הוא בנה אבוס במערה והביא אליה שור, חמור ושחת.

מתי ולמה הגיעו שור וחמור לאורווה בבית לחם? בספרי הבשורה הם אינם נזכרים כלל. לפי מתי פרק ב' באים שלושה אמגושים שנשלחו על ידי הורדוס לעמוד על טיבו של הרך הנולד בבית לחם. בלוקס פרק ב' מסופר שמרים חיתלה את ישוע והשכיבה אותו באבוס, "כי לא היה להם מקום באכסניה", ורועים באו לחזות ברך הנולד אחרי שמלאך בישר להם על הולדת המשיח האדון: "וזה לכם האות: תמצאו תינוק מחותל שוכב באבוס". ייתכן כי אזכור האבוס הביא את מחבר הבשורה על פי יעקב, חיבור אפוקריפי מאמצע המאה השנייה, לתאר את יוסף המרכיב את מרים ההרה על חמור בדרכם לבית לחם. אבל שור לא נזכר בחיבור הזה.

דימויים של שור וחמור הרובצים משני צדי האבוס החלו להופיע על סרקופגים נוצריים מן המאה הרביעית. אחר כך מוצאים אותם בגילופי שנהב ובעיטורים לכתבי יד של הברית החדשה. אפשר לשער שהם מופיעים שם בהשראת החלק הראשון של הפסוק השלישי מישעיהו פרק ג', "יָדַע שׁוֹר קָנְהוּ, וְחֲמֹר אָבֹס בְּעֶלְיוֹ; יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַע, עַמִּי לֹא הִתְבֹּנֵן."

בבשורה הפסוודו־אפוקריפית של מתי מן הרבע הראשון של המאה השביעית מסופר כי ביום השלישי לאחר לידתו של ישוע יצאה מרים מהמערה, נכנסה לאורווה סמוכה והניחה את ישוע העולל באבוס. באורווה היו החמור, שעליו רכבה לבית לחם, ושור, ושתי הבהמות ידעו את קונם.

לידת ישוע, פסיפס בקפלה פלטינה בפלרמו, המאה ה-12 צילום: דוד כ"ץ

הסיפור הזה נשען כנראה גם על דברי הנביא חבקוק: "ה' שְׁמַעְתִּי שְׁמַעַד גְּרֵאתִי, ה' פָּעַלָּהּ בְּקִרְבִּי שְׁנַיִם חַיִּיהוּ, בְּקִרְבִּי שְׁנַיִם תּוֹדִיעַ" (חבקוק ג' ב'), המתורגם בתרגום השבעים: "בין שְׁנַיִם תתגלה". אולי זו הסיבה לכך שמספר המופעים של חמור ושור באמנות גדל מהתקופה הזאת ואילך

שור וחמור מופיעים גם ב"הגדת הזהב" של יעקובוס דה וורג'ינה, הארכיבישוף של גנואה המספר על חיי הקדושים (1275), שהיה פופולרי מאוד בימי הביניים ושימש כנראה מקור השראה לתיאורי השור והחמור בסצינת הלידה באמנות מימי הביניים המאוחרים. "הגדת הזהב" מספרת כי כשהגיעו יוסף ומרים לבית לחם לא מצאו אכסניה ונאלצו להסתפק באורווה "לחמור שהביא אתו יוסף, וכן בשביל השור".

אשר לפסוק מישעיה "ידע שור קונוהו וחמור אבוס בעליו", יש לציין שבמאות הרביעית והחמישית השתמשו בו כמה מאבות הכנסייה כדי לתאר את החוטאים והכופרים. הקדוש אמברוזיוס, שהיה הבישוף של מילנו, מדמה את עם ישראל החוטא לשור האוכל עלים ונבלים. הקדוש אוגוסטינוס מדמה את הפגאנים לחמור והשור מסמל בעיניו את היהודים. כך גם מדמה אב הכנסייה גרגוריוס מניסה את הפגאנים לחמורים בשל פריצותם חסרת הרסן והשור מסמל את היהודים הכורעים תחת עולו של החוק (התורה). והנה, באבוס, השניים מכירים את קונם ובאים להיגאל מהחטא ומהעול.

הנצרות השתמשה בחמור לא רק במשמעותו השלילית כמסמל הפגאניות, והעניקה לו גם תפקידים אחרים, נאצלים יותר: על חמור רכבה מרים עם ישוע העולה בזרועותיה כשהמשפחה הקדושה נסה למצרים, ועל חמור (או עיר, או אתון) רכב ישוע כשנכנס בשערי ירושלים. יוסטינוס מרטיר בן המאה השנייה פירש שהאתון שעליה רכב ישוע מסמלת את עם ישראל הנושא בעול התורה.

סרטון ובו ציורים של סצנת לידת ישוע - דלג

ביהדות הצימוד של שור וחמור עתיק יומין. מדרש על הנאמר על יעקב, "וַיִּהְיֶה לִי שׁוֹר וַחֲמֹר" (בראשית ל"ב ו'), אומר: "רבנן אמרי 'שור' זה משוח מלחמה שנאמר (דברים ל"ג י"ז): 'בכור שורו הדר לו'. 'חמור' זה מלך המשיח שנאמר (זכריה ט' ט'): 'עני ורוכב על חמור וגו'..." (בראשית רבה ע"ה ו'). ולפי משה הדרשן בן המאה האחת-עשרה, "השור זה משיח בן יוסף" והחמור "זה משיח בן דוד". המהר"ל מפראג טען שהגוף דומה לחמור, שהוא "חומר בלבד", ואילו השור "דומה לנפש"; השור הוא "מלך בבהמות" ולכן יודע מיהו אדונו, ואילו החמור חסר הדעה מכיר תודה לאדונו שמאכילו מהאבוס (נצח ישראל פרק ב.').

למדרש היהודי לא היה צורך לדחות את הדימוי של כנסת ישראל לשור, שהלא מדובר בבהמה מעוררת כבוד שעל חשיבותה למשק החקלאי אומר הפסוק "וַיִּרְבּוּ תְּבוּאוֹת, בְּכַחַּ שׁוֹר" (משלי י"ד ד'), כלומר בלי חריש עם שור אין תבואה. גם הדימוי לחמור לא התפרש תמיד כעלבון, שהרי נאמר: "לעולם ישים אדם על עצמו דברי תורה כשור לעול וכחמור למשאו" (בבלי עבודה זרה ע"ב). אולי משום שהשור נתפס כבהמה "מכובדת" הרבה יותר מהחמור, הוא לא תפס מקום במערכת הסמלים של היהדות והנצרות ולא מילא בה תפקיד בהלעגה ובביזוי ההדדיים בין הדתות.

העוברים והשבים הנעצרים כיום מול חלונות הראווה המוארים שמוצגת בהם סצינת הלידה באבוס שוב אינם יודעים שהשור והחמור מייצגים את עם ישראל ואת הפגאנים. מבחינתם, אלה שתי בהמות עבודה ומשא שהן חלק

בלתי נפרד מהנוף הכפרי שבו נולד ישוע, והמסר הוא שהבהמות התמימות האלה מתבוננות בפליאה בהולדת ישוע
"קונם" ו"יודעות" שהוא המשיח שבא לגאול את העולם.